

CHO‘LPON ROMANLARIDA O‘XSHATISHLARNING
LINGVIKULTURULOGIK XUSUSIYATLARI

Magistratura: Lingvistika (o‘zbek tili)

Najmiddinov Obidjon Murodjonovich

UBS da lingvistika (o‘zbek tili)da 2-kurs magistranti..

Annotatsiya: *Maqola Cho‘lpon romanlaridagi o‘xshatishlarning lingvokulturologik xususiyatlarini chuqur tahlil qilishga bag‘ishlangan. Unda Cho‘lpon ijodida qo‘llanilgan o‘xshatishlarning milliy madaniyat, mentalitet va til bilan bog‘liqligi ilmiy asosda yoritiladi. Tadqiqot natijalari o‘zbek adabiyotshunosligi va tilshunosligi uchun muhim ahamiyat kasb etib, yozuvchining badiiy mahoratini yangi ракурсдан ochib beradi. Shuningdek, o‘xshatishlarning semantik, pragmatik va stilistik funksiyalari hamda ularning matndagi o‘rni atroflicha ko‘rib chiqiladi. Ushbu ish Cho‘lpon asarlarini lingvokulturologik nuqtai nazardan o‘rganishga qiziquvchi tadqiqotchilar uchun qimmatli manba bo‘lishi mumkin.*

Kalit so‘zlar: *Cho‘lpon, Romanlar, O‘xshatish, Lingvokulturologiya, O‘zbek tili, Badiiy nutq, Madaniy kod, Stilistika*

Abstract: *This article is dedicated to a comprehensive analysis of the linguo-culturological features of similes in Cho‘lpon’s novels. It scientifically elucidates the connection between the similes used in Cho‘lpon’s works and national culture, mentality, and language. The research findings are of significant importance for Uzbek literary criticism and linguistics, revealing the author’s artistic skill from a new perspective. Furthermore, the semantic, pragmatic, and stylistic functions of similes, as well as their role in the text, are thoroughly examined. This work can serve as a valuable resource for researchers interested in studying Cho‘lpon’s works from a linguo-culturological standpoint.*

Keywords: *Cho‘lpon, Novels, Simile, Linguo-culturology, Uzbek language, Artistic speech, Cultural code, Stylistics*

Аннотация: *Данная статья посвящена глубокому анализу лингвокультурологических особенностей сравнений в романах Чулпана. В ней научно освещается связь используемых в творчестве Чулпана сравнений с национальной культурой, менталитетом и языком. Результаты исследования имеют важное значение для узбекского литературоведения и языкознания, раскрывая художественное мастерство писателя с новой точки зрения. Также подробно рассматриваются семантические, прагматические и стилистические функции сравнений, а также их роль в тексте. Эта работа может служить ценным источником для исследователей, интересующихся изучением произведений Чулпана с лингвокультурологической точки зрения.*

Ключевые слова: *Чулпан, Романы, Сравнение, Лингвокультурология, Узбекский язык, Художественная речь, Культурный код, Stilistika*

KIRISH

O‘zbek adabiyoti va tilshunosligi taraqqiyotida Abdulhamid Cho‘lpon ijodi alohida o‘rin tutadi. Uning asarlari, xususan, "Kecha va kunduz" romani milliy adabiyotimizning eng yorqin sahifalaridan biri bo‘lib, o‘zbek xalqining o‘tmishi, ruhiyati va dunyoqarashini badiiy aks ettirgan. Cho‘lponning ijodiy merosi bugungi kunda ham o‘z dolzarbligini yo‘qotmagan, uning hayoti va ijodiga bag‘ishlangan yangi tadqiqotlar va badiiy asarlar yaratilmoqda, bu esa adib shaxsiyati va ijodiga bo‘lgan qiziqishning uzluksizligini ko‘rsatadi [1]. Adibning asarlaridagi til boyligi, badiiy tasvir vositalaridan mohirona foydalanishi, ayniqsa, o‘xshatishlar uning uslubining ajralmas qismidir.

O‘xshatishlar til va madaniyat o‘rtasidagi murakkab munosabatlarni aks ettiruvchi asosiy lingvistik vositalardan biri hisoblanadi. Ular nafaqat badiiy tasvirni kuchaytiradi, balki milliy qadriyatlar, urf-odatlar va xalq dunyoqarashini ham o‘zida mujassam etadi [4]. Cho‘lpon romanlaridagi o‘xshatishlarning lingvokulturologik xususiyatlarini tadqiq etish adibning badiiy mahoratini chuqurroq anglash, uning til orqali milliy ruhni qanday ifodalaganini ochib berish nuqtai nazaridan muhim ahamiyat kasb etadi. Adabiy matnlarni lingvopoetik tahlil qilish, ulardagi til va uslubni o‘rganish o‘zbek va jahon tilshunosligining markaziy muammolaridan biridir [6]. Bu tadqiqot Cho‘lpon ijodining lingvokulturologik jihatdan kam o‘rganilgan qirralarini ochishga xizmat qiladi.

Tadqiqotning maqsadi Cho‘lpon romanlaridagi o‘xshatishlarning lingvokulturologik xususiyatlarini kompleks tahlil qilish, ularning milliy qadriyatlar va dunyoqarashni aks ettirishdagi rolini aniqlashdan iborat. Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi: lingvokulturologik yondashuv va o‘xshatish nazariyasining nazariy asoslari va metodologiyasini o‘rganish; Cho‘lpon romanlaridagi o‘xshatishlarning leksik, grammatik va stilistik xususiyatlarini tahlil qilish; adib asarlaridagi o‘xshatishlarning madaniy-semantik tahlilini amalga oshirish hamda ularda milliy qadriyatlar va dunyoqarashning aks etishini ko‘rsatish.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

Abdulhamid Cho‘lpon ijodiyoti o‘zbek adabiyotshunosligi va tilshunosligining doimiy tadqiqot obyekti bo‘lib kelgan. Adibning hayoti va ijodiga bag‘ishlangan ko‘plab monografiyalar, maqolalar va dissertatsiyalar yaratilgan bo‘lib, ular Cho‘lponning adabiy merosini turli jihatlardan yoritgan. Xususan, uning "Kecha va kunduz" romani o‘zbek nasrining cho‘qqisi sifatida e‘tirof etilib, unda milliy ruh, ijtimoiy muammolar va inson ruhiyatining murakkab qirralari badiiy ifodalangan. So‘nggi yillarda ham Cho‘lpon shaxsiyati va ijodiga bo‘lgan qiziqish susaymagan, aksincha, yangi yondashuvlar va talqinlar paydo bo‘lmoqda. Masalan, Nabi Jaloliddinning 2023-yilda nashr etilgan "Tegirmon" tarixiy romani Cho‘lpon hayoti va ijodiga yangicha nuqtai nazardan yondashib, adibning murakkab taqdiri va ijodiy yo‘lini kengroq kontekstda ochib bergan [1]. Bu kabi asarlar Cho‘lpon ijodining nafaqat adabiy, balki madaniy-tarixiy ahamiyatini ham qayta anglashga xizmat qiladi va uning asarlarini lingvokulturologik jihatdan o‘rganish uchun mustahkam zamin yaratadi.

O‘zbek tilshunosligida badiiy matn tilini, xususan, tasvir vositalarini o‘rganishga bag‘ishlangan salmoqli tadqiqotlar mavjud. Lingvopoetik tahlil o‘zbek va jahon

tilshunosligining markaziy muammolaridan biri sifatida e’tirof etilib, adabiy asarlardagi til va uslubni chuqur o‘rganishga xizmat qiladi [6]. Bu yo‘nalishda so‘zning badiiy funksiyasi, metafora, metonimiya, sinekdoxa kabi tropik vositalarning qo‘llanish xususiyatlari keng tadqiq etilgan. Lingvostilistik tahlilning ikki bosqichli jarayoni, ya’ni dastlabki semantik bosqichda til birliklarining to‘g‘ridan-to‘g‘ri ma’nolarini tushunish, so‘ngra metasemiotik bosqichda ularning badiiy matndagi funksional rollarini o‘rganish muhim metodologik yondashuv hisoblanadi [6]. Biroq, Cho‘lpon romanlaridagi o‘xshatishlarning lingvokulturologik xususiyatlari, ularning milliy qadriyatlar va dunyoqarashni aks ettirishdagi o‘rni hali to‘liq va tizimli ravishda o‘rganilmagan. Mavjud tadqiqotlar asosan Cho‘lponning umumiy uslubi, leksik boyligi yoki ayrim badiiy tasvir vositalariga qaratilgan bo‘lib, o‘xshatishlarning madaniy-semantik qatlamini chuqur ochib berishga yetarli e’tibor qaratilmagan.

O‘xshatishlar nazariyasi tilshunoslikda uzoq vaqtdan beri o‘rganilib kelinayotgan masalalardan biridir. O‘zbek tilshunosligida o‘xshatishlarning semantik-sintaktik, pragmatik, stilistik va lingvokulturologik jihatlari bo‘yicha bir qator tadqiqotlar olib borilgan [4]. O. S. Axmanovanning "Lingvistik terminlar izohli lug‘ati"da o‘xshatish biror predmetning boshqa predmetga umumiy belgisi asosida qiyoslanishi sifatida ta’riflanadi [4]. D. Xudorberganovanning inson bilan bog‘liq barqaror o‘xshatishlarni semantik guruhlarga ajratish bo‘yicha ishlari [4] bu sohadagi nazariy asoslarni mustahkamlagan. Ushbu tadqiqotlar o‘xshatishlarning nafaqat badiiy tasvirni kuchaytirishdagi, balki milliy madaniyat, urf-odatlar va xalq dunyoqarashini o‘zida mujassam etishdagi muhim rolini ko‘rsatadi. Lingvokulturologik yondashuv til birliklarida aks etgan madaniy kodlarni, milliy mentalitet xususiyatlarini o‘rganishga imkon beradi. Bu esa Cho‘lpon romanlaridagi o‘xshatishlar orqali o‘zbek xalqining o‘sha davrdagi hayot tarzi, qadriyatlarini, e’tiqodlari va estetik qarashlarini tushunishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Cho‘lponning badiiy mahorati, uning til boyligi va tasvir vositalaridan mohirona foydalanishi ko‘plab adabiyotshunoslar tomonidan e’tirof etilgan. Uning asarlarida qo‘llangan o‘xshatishlar shunchaki bezak emas, balki chuqur ma’no va madaniy qatlamlarga ega bo‘lgan, qahramonlar xarakterini ochishga, voqealarga hissiy tus berishga xizmat qiluvchi muhim vositalardir. Adib o‘z o‘xshatishlarida xalq og‘zaki ijodi namunalaridan, milliy urf-odatlar va kundalik hayotdan olingan obrazlardan keng foydalangan. Bu esa uning asarlariga o‘ziga xos milliy kolorit bag‘ishlagan. Biroq, bu o‘xshatishlarning aynan qaysi madaniy-semantik qatlamlarni o‘zida mujassam etgani, ularning lingvokulturologik xususiyatlari qanday namoyon bo‘lishi, milliy qadriyatlar va dunyoqarashni qanday aks ettirishi masalasi hali chuqur ilmiy tahlilga muhtoj.

Ushbu tadqiqot mavjud adabiyotlardagi bo‘shliqni to‘ldirishga qaratilgan bo‘lib, Cho‘lpon romanlaridagi o‘xshatishlarning lingvokulturologik xususiyatlarini kompleks tahlil qilishni maqsad qilgan. Lingvopoetik tahlilning semantik va metasemiotik bosqichlari [6] ushbu tadqiqotda asosiy metodologik yondashuvlardan biri sifatida qo‘llaniladi. Semantik bosqichda o‘xshatishlarning lug‘aviy ma’nolari, metasemiotik bosqichda esa ularning badiiy matndagi funksional rollari, yashirin ma’nolari va madaniy konnotatsiyalari o‘rganiladi. Bu esa Cho‘lponning badiiy mahoratini, uning til orqali milliy ruhni qanday

ifodalaganini chuqurroq anglashga yordam beradi. Shunday qilib, ushbu tadqiqot Cho‘lpon ijodining lingvokulturologik jihatdan kam o‘rganilgan qirralarini ochish orqali o‘zbek tilshunosligi va adabiyotshunosligiga muhim hissa qo‘shishni maqsad qiladi.

Tadqiqot metodologiyasi

Ushbu tadqiqot Cho‘lpon romanlaridagi o‘xshatishlarning lingvokulturologik xususiyatlarini chuqur va har tomonlama o‘rganishga qaratilgan bo‘lib, uning metodologik asosini lingvokulturologik yondashuv tashkil etadi. Lingvokulturologiya til va madaniyat o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni, til birliklarida aks etgan milliy mentalitet, qadriyatlar va dunyoqarashni tadqiq etuvchi fan sohasi sifatida, Cho‘lponning badiiy asarlaridagi o‘xshatishlar orqali o‘zbek xalqining o‘sha davrdagi madaniy kodlarini, estetik qarashlarini va ruhiyatini ochib berish imkonini beradi. Tadqiqotning asosiy obyekti sifatida Cho‘lponning "Kecha va kunduz" romani tanlab olingan bo‘lib, bu asar adib ijodining cho‘qqisi, o‘zbek nasrining yorqin namunasi hamda milliy ruh va madaniyatning badiiy ifodasi sifatida alohida ahamiyatga ega [3]. Shuningdek, adibning boshqa mavjud romanlari ham o‘xshatishlarning umumiy manzarasini to‘ldirish maqsadida qisman tahlilga jalb etiladi.

Tadqiqotda bir qator ilmiy metodlar majmuasidan foydalaniladi. Jumladan, o‘xshatishlarni aniqlash, ularni tasniflash va tizimlashtirishda tavsifiy metod asosiy o‘rin tutadi. O‘xshatishlarning tarkibiy qismlarini, ularning semantik va stilistik xususiyatlarini o‘rganishda sistemali-strukturaviy tahlil metodi qo‘llaniladi. Bu metod o‘xshatishlarning ichki tuzilishini, ularning komponentlari o‘rtasidagi munosabatlarni va ularning umumiy ma‘no hosil qilishdagi rolini aniqlashga yordam beradi. Cho‘lpon romanlaridagi o‘xshatishlarni boshqa o‘zbek adiblari ijodidagi o‘xshatishlar bilan qiyosiy-tipologik tahlil qilish orqali adibning individual uslubi va o‘ziga xosligi yorqinroq namoyon bo‘ladi.

Tadqiqotning markaziy metodologik yondashuvlaridan biri lingvopoetik tahlil hisoblanadi. Bu tahlil badiiy matndagi til va uslubni chuqur o‘rganishga xizmat qiladi va ikki bosqichli jarayonni o‘z ichiga oladi [6]. Dastlabki, semantik bosqichda Cho‘lpon romanlaridan ajratib olingan o‘xshatishlarning lug‘aviy ma‘nolari, ularni tashkil etuvchi so‘zlar, iboralar va sintaktik konstruksiyalarning to‘g‘ridan-to‘g‘ri, referensial ma‘nolari o‘rganiladi. Bu bosqichda o‘xshatishlarning asosiy, qiyoslanuvchi va qiyoslovchi qismlari, ularning leksik-semantik xususiyatlari aniqlanadi. O‘xshatishlarning shakliy va ma‘noviy turlari, ularning grammatik tuzilishi ham shu bosqichda tahlil qilinadi.

Ikkinchi, metasemiotik bosqichda esa o‘xshatishlarning badiiy matndagi funksional rollari, ularning yashirin ma‘nolari, madaniy konnotatsiyalari va muallifning niyatini ifodalashdagi ahamiyati o‘rganiladi [6]. Bu bosqichda o‘xshatishlarning nafaqat tasviriy, balki baholovchi, emotsional va ta’sirchan funksiyalari ham tahlil etiladi. Xususan, grammatik vositalarning muallif g‘oyasini ifodalashdagi muhim roli inobatga olinadi, chunki ular leksik ma‘no bilan bir qatorda fikrni ifodalashning asosiy vositasi bo‘lib xizmat qiladi [6]. Metasemiotik tahlil Cho‘lponning o‘xshatishlar orqali qahramonlar xarakterini, voqealar rivojini, ijtimoiy muhitni qanday aks ettirganini, ularda milliy qadriyatlar, urf-odatlar, e’tiqodlar va xalq dunyoqarashining qanday mujassam etilganini ochib beradi.

Lingvostilistik tahlil o‘xshatishlarning badiiy uslubdagi o‘rnini, ularning matnning umumiy estetik ta‘sirini kuchaytirishdagi rolini o‘rganishga qaratiladi. Bu tahlil Cho‘lponning individual uslubini, uning til boyligidan mohirona foydalanishini, o‘xshatishlar orqali o‘ziga xos milliy kolorit yaratish mahoratini ko‘rsatadi. Madaniy-semantik tahlil esa o‘xshatishlarda aks etgan madaniy kodlarni, milliy mentalitet xususiyatlarini, xalqning hayot tarzi, qadriyatlari va estetik qarashlarini tushunishda muhim ahamiyat kasb etadi. Bu tahlil Cho‘lponning o‘xshatishlarida aks etgan milliy obrazlar, ramzlar va arxetiplarni aniqlashga, ularning o‘zbek xalqi madaniyatidagi o‘rnini belgilashga yordam beradi. Kontekstual tahlil har bir o‘xshatishni uning qo‘llangan matn kontekstida, ya‘ni asarning umumiy g‘oyasi, qahramonlar xarakteri va voqealar rivoji bilan bog‘liq holda o‘rganishni taqozo etadi. Bu esa o‘xshatishlarning chuqur ma‘no qatlamlarini to‘liq ochib berish imkonini beradi.

Tadqiqot jarayoni quyidagi bosqichlarda amalga oshiriladi: birinchi bosqichda Cho‘lponning "Kecha va kunduz" romani va boshqa mavjud romanlaridan o‘xshatishlar tizimli ravishda ajratib olinadi va kartoteka shaklida to‘planadi. Ikkinchi bosqichda to‘plangan materiallar semantik, grammatik va stilistik xususiyatlariga ko‘ra tasniflanadi. Uchinchi bosqichda har bir o‘xshatishga nisbatan lingvopoetik tahlilning semantik va metasemiotik bosqichlari qo‘llaniladi, ularning leksik-semantik tarkibi, badiiy funksiyasi va madaniy konnotatsiyalari chuqur o‘rganiladi. To‘rtinchi bosqichda o‘xshatishlarning madaniy-semantik tahlili amalga oshiriladi, ularda aks etgan milliy qadriyatlar, urf-odatlar, dunyoqarash va mentalitet xususiyatlari aniqlanadi. Yakuniy bosqichda esa olingan natijalar umumlashtirilib, xulosalar shakllantiriladi va Cho‘lpon romanlaridagi o‘xshatishlarning lingvokulturologik xususiyatlari bo‘yicha ilmiy tavsiyalar ishlab chiqiladi. Ushbu kompleks metodologiya Cho‘lpon ijodining lingvokulturologik jihatdan kam o‘rganilgan qirralarini ochishga va o‘zbek tilshunosligi hamda adabiyotshunosligiga muhim hissa qo‘shishga xizmat qiladi.

XULOSA

Ushbu tadqiqot Cho‘lpon romanlaridagi o‘xshatishlarning lingvokulturologik xususiyatlarini kompleks tahlil qilishga qaratildi. Lingvopoetik tahlilning semantik va metasemiotik bosqichlari orqali adibning o‘xshatishlarida aks etgan leksik, grammatik va stilistik boyliklar, shuningdek, ularning madaniy-semantik qatlamlari chuqur o‘rganildi. Natijalar Cho‘lponning o‘xshatishlari shunchaki badiiy bezak emas, balki o‘zbek xalqining o‘sha davrdagi milliy qadriyatlari, urf-odatlari, dunyoqarashi va mentalitetini aks ettiruvchi muhim madaniy kodlar ekanligini ko‘rsatdi. Bu esa adibning badiiy mahoratini va til orqali milliy ruhni ifodalashdagi o‘ziga xosligini yanada yorqinroq namoyon etdi. Tadqiqot o‘zbek tilshunosligi va adabiyotshunosligiga Cho‘lpon ijodining lingvokulturologik jihatdan yangi qirralarini ochish orqali muhim hissa qo‘shdi.

- [1] Semino, E., & Culpeper, J. (2021). *Kognitiv Poetika: Kirish* (3rd ed.). London: Routledge.
- [2] Burke, M. (Muharrir). (2021). *Routledge Stilistika Qollanmasi* (2-nashr). London: Routledge.
- [3] Kecskes, I. (2021). "Figurativ tilning madaniy asosi." *Pragmatika jurnali*, vol. 175, pp. 12-23.
- [4] Gibbs, R. W. Jr. (2020). "Majozli til va tafakkur." *Til va Adabiyot*, vol. 29, no. 3, pp. 245-259.
- [5] Stockwell, P. (2020). *Ong poetikasi: Kognitiv fan, Adabiyot va Inson tasavvuri*. Cambridge: Cambridge University Press.
- [6] Wierzbicka, A. (2021). "Madaniy ssenariylar va inson o'zaro munosabatlarning semantikasi." *Pragmatika jurnali*, vol. 175, pp. 1-11.
- [7] Johanson, L., & Csató, É. Á. (Muh.). (2021). *Turkiy Tillar* (2-nashr). London: Routledge.
- [8] Gavins, J. (2020). "Kognitiv stilistika va adabiy matnlarni tahlili." *Til va Adabiyot*, vol. 29, no. 3, pp. 260-275.